

Efterskrift

Forhistorie

Bogens forhistorie er denne: Krabbesholm Højskole, hvor jeg dengang underviste, havde i 1983 indbudt Børge Houmann til at holde et foredrag om Nexøs forhold til N.F.S. Grundtvig, hvis 200-års fødselsdag vi dengang markerede. Imidlertid blev Houmann så forkølet, at han måtte melde afbud, og i stedet opfordrede han mig, som havde formidlet kontakten til ham, til selv at holde det foredrag. Højskolens forstander Kristian Schultz Petersen syntes, at dét var en god idé, vist også fordi skolen dermed kunne spare lidt på honorarbudgettet. Og sådan blev det. Jeg måtte fordybe mig i Nexøs liv og værk – og emnet har optaget mig siden da. Denne bog, som blev bestilt af forlaget Lindhardt og Ringhof i 2012, kan betragtes som en status over, hvad jeg indtil nu har fundet derinde.

Martin Andersen Nexø og hans samtid

Der har i det foregående været præsenteret mange bidrag til den omfattende sekundærlitteratur om Nexø tilbage til K.K. Nicolaisens lille bog fra 1919, ja, helt tilbage til modtagelsen af Nexøs bøger siden 1898. Alligevel er det ingen overdrivelse at påstå, at Børge Houmann (1902-1994) er den systematiske Nexøforsknings egentlige grundlægger. Gennem knap fire årtier fra 1953 tilrettelagde og udgav han tre bind Nexøartikler, to bind Nexøbibliografier, tre bind breve fra Nexø, en materialesamling om ho-

Linoleumstryk af Jane Muus. Det dannede forlæg for et 80-øres frimærke, udgivet af det danske postvæsen til Nexøs 100-årsfødselsdag i 1969.

vedværket *Pelle Erobreren* foruden en sværm af særstudier, som i 1981-1988 blev sammenfattet til en biografi på tre digre bind, *Martin Andersen Nexø og hans samtid*. Senere Nexøforskere, også jeg, står på skuldrene af dette livsværk.¹

Børge Houmann havde i øvrigt gennem sit liv et omfattende virkefelt som forfatter, forlægger, redaktør og politisk organisator med videre. I den brede offentlighed er han formentlig bedst kendt som koordinator af modstandskampen under den tyske besættelse af Danmark. Her var han centralt placeret i ledelsen af sabotagegruppen BOPA og i redaktionen af det illegale blad *Frit Danmark*, ligesom han var Danmarks Kommunistiske Partis repræsentant i Frihedsrådet.

I sit forord til biografien skrev Houmann, at Nexø ”levede intenst med i alt, som skete og gav det videre i sine værker. [...] Hans liv, hans arbejder og hans samtid er uadskillelige”.² Houmann var Nexøven og politiske kampfælle i digterens tyve-tredive sidste leveår, og det var selvindlysende for Houmann, at dette var den naturlige måde at skrive om Nexø på. Værket blev følgelig anlagt som den politiske, historiske og receptionshistoriske beretning om Nexø og hans samtid.

Det fulgte med nogen nødvendighed heraf, at fremstillingen af Nexøs personlige og indre liv måtte træde i baggrunden for Houmann fra det øjeblik, hvor Nexø trådte frem som digter, som offentlig person. Fra da af blev det Nexøs offentlige person og det offentlige liv omkring ham, der stod i cen-

trum for fremstillingen. I særlig grad gælder dette for biografiens sidste bind, som omfatter årene 1933-1954, hvor Nexøs og Houmanns eget liv var vævet sammen gennem politisk arbejde i DKP. Denne tid, hvor Nexø fyldte mest i det politiske landskab, men mindst i det litterære landskab, optager også forholdsvis mest plads i biografien.

Fremstillingen var med andre ord ikke primært litteraturhistorisk.

”Martin Andersen Nexø og hans sammenhæng”

Efter fremkomsten af biografiens andet bind skrev litteraturhistorikeren Jørgen Elbek derfor under overskriften ”Martin Andersen Nexø og hans sammenhæng”, at der med Houmanns valg af indfaldsvinkel var åbnet plads for en *anden* monografi, ”som lægger vægten på digterens oplevelsesverden, dens udvikling og dens indre sammenhæng”.³

Siden Elbeks efterlysning er der fremkommet tre sådanne analyser på dansk: Jørgen Haugans bog *Alt er som bekendt erotik* (1998), Knud Bjarne Gjesings oversigtsartikel i *Danske digtere i det 20. århundrede*, fjerde udgave (2000) samt Johannes Nørregaard Frandsens oversigtsartikel i *Dansk litteraturs historie* (2009). Det kendetegner dog alle tre fremstillinger, at de (ligesom nærværende bog) ikke læser forfatterskabet for sig, men i forbindelse med digterens biografi. Haugans bog modtog Litteraturkritikernes lavs Georg Brandes-pris, men både bogen og valget af prismodtager blev efterfølgende udsat for hård kritik i den sagkyndige fagpresse.⁴

Den, der både vil efterspore en udvikling og en indre sammenhæng i Nexøs oplevelsesverden, vil

snart opdage, at Nexøs sind var særdeles sammensat. Det vidste han selv, og han fremhævede det i sine *Erindringer*. Hvis man derfor kun eftersøgte én sammenhæng i hans liv, den være sig politisk, filosofisk, æstetisk eller for den sags skyld erotisk, ville man fortegne billedet. Nexøs værk, der som bøger udfylder en pæn reolmeter eller syv-otte tusinde sider (plus cirka fire tusind siders bidrag til aviser og andre periodika, som ikke siden er blevet genoptrykt), er tilsvarende mangefacetteret og lader sig ikke sætte på én enkelt formel.

Filmene

Mens Berlinmuren endnu stod, fremkom der to filmatiseringer af *Pelle Erobreren*'s første bind, som hver på deres måde skabte ny interesse for Nexøs forfatterskab i almindelighed og denne roman i særdeleshed.

Den første blev i 1976 planlagt som en filmatisering af alle værkets fire bind i en koproduktion mellem Danmarks Radio og Fernsehen der DDR. Men da Danmarks Radio sprang fra, blev filmen realiseret i 1984 af DDR's fjernsyn alene, dog kun af bind ét og på et forholdsvis beskedent budget. Den erfarne Christian Steinke var instruktør og har selv berettet om filmens tilblivelse og modtagelse.⁵ Filmen blev en stor succes i DDR, hvor seerne i 1985 kårede den som årets bedste TV-film; også i de andre østlande blev den populær. Den overvandt sågar, hvad Steinke betegner som den vesttyske nedlæthed over for kulturproduktioner fra DDR, og blev vist i Forbundsrepublikken af Süddeutscher Rundfunk.

En verdensomspændende succes blev dog først den dansk-svenske filmatisering (der også kun omfattede romanens første bind) fra 1987 ved Bille August. Den høstede filmverdenens tre mest presti-

giøse internationale priser Palme d'Or, The Golden Globe Award og en Oscar (Academy Award) – blandt filmfolk tilsammen kaldet *Grand Slam*.

Lighederne mellem de to film er mange, ikke mindst i udvælgelsen af filmatiseringsegne-der fra romanen. Men forskellene er også tydelige, og den væsentligste er, at mens den østtyske udgaves manuskript og dialog forholdt sig tæt, oftest ordret til romanforlægget, der valgte den dansk-svenske en friere tilgang.

Man ser det særligt plastisk i filmenes slutscener, hvor den nykonfirmerede Pelle skal forlade far Lasse og Stengaarden og drage ud i verden: I den tyske udgave tager Pelle pænt afsked med alle på gården og begiver sig forventningsfuld ud i et solbeskinnet forårslandskab, befolket med andre arbejdssøgende. I den dansk-svenske udgave flygter Pelle om natten alene fra gården ud i et bundfrosset vinterlandskab. Romanens lyse fremtidshåb – som Nexø i et udkast til romanen sammenfattede i ordene: ”En Higen opad i dem alle, et Sug!” – blev tidstypisk for 1980’erne neddæmpet til fordel for en skildring af et afskærmet kærlighedsforhold mellem far og søn midt i den store ensomhed.

Ikke desto mindre afstedkom filmen, at nye oplag af *Pelle Erobreren* blev trykt i mange lande, og at nyoversættelser til flere sprog fulgte.⁶ På den måde fik et nyt publikum direkte adgang til forfatterskabet selv.

Efterliv

Af Nexøs bøger foreligger i dag på dansk hovedværkerne *Soldage*, *Pelle Erobreren*, *Ditte Menneskebarn*, *Erindringer* og *Samlede fortællinger* i videnskabelige (det vil sige tekstkritiske og kommenterede) udgaver fra

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, udgivet i perioden 1995-2013 (se illustration på forrige side). Som almindelig forlagsudgave med moderniseret retstavning føres på Gyldendal for tiden kun *Pelle Erobreren*. Andre dele af forfatterskabet tilbydes dog som e-bøger.

Interessen for forfatterskabet er blevet understøttet af flere ildsjæle: Forlæggeren Klaus Rödel har siden 1972 bekostet en serie bibliofile udgivelser af Nexøs kortprosa, hvert år en ny fortælling illustreret med originalgrafik af en ny kunstner. Museet Martin Andersen Nexø Mindestuer, der er indrettet i digterens barndomshjem i Nexø og råder over en betydelig samling genstande og et omfattende billedarkiv, er siden dets åbning i 1990 blevet drevet af frivillig, ulønnet arbejdskraft.

Med hensyn til bogsælget i udlandet findes der ikke nogen samlet opgørelse. Men det vides, at der foruden allerede fungerende, løbende aftaler med forlag i mange lande siden Murens fald i 1989 er solgt nye forlagsrettigheder til *Pelle Erobreren* til Island (1989), Norge (1995), Frankrig (2000) og Spanien (2014) og forlagsrettigheder til *Ditte Menneskebarn* til Norge (1992) og Ungarn (1993).⁷ Dertil kommer *Det bødes der for* – udgivet på et vietnamesisk forlag (1992), *De tomme Pladers Passagerer* af et svensk (2001) og *Soldage* af et spansk forlag (2004). Men i det store Rusland synes der siden Sovjetunionens sammenbrud kun at være trykt et enkelt oplag af *Ditte Menneskebarn*.⁸

Tyskland efter Murens fald

Det er – ganske som i Nexøs levetid – fortsat i Tyskland, at interessen for forfatterskabet er størst, også efter Murens fald i 1989 og landets genfor-

ening i 1990. Nexøs tyske hovedforlag, Aufbau-Verlag, betjener nu ikke alene læsere i det tidligere DDR, men i hele Tyskland, og forfatterskabet lagres af dette forlag både fra Leipzig i det tidligere Østtyskland og fra Frankfurt am Main i det tidligere Vesttyskland.

Siden 1989 er følgende værker trykt i nye oplag: *Pelle der Eroberer* i fire oplag, *Ditte Menschenkind* i tre oplag, *Bornholmer Novellen* i tre oplag foruden *Sonnetage* (det vil sige *Soldage*), *Die Küste der Kindheit* (det vil sige *Barndommens Kyst*) samt særtryk af et par noveller. Dertil kommer, navnlig efter 2016, e-bogsudgaver af mange af de samme bøger.⁹ Man kan undre sig over, at hovedværket *Erindringer* for tiden mangler på listen, men ellers må det konstateres, at forfatterskabet er bredt repræsenteret, og at den tyske interesse for netop Nexøs digtning langt overstiger interessen for samtidige danske klassikere som Nobelprismodtagerne Henrik Pontoppidan (fire udgivelser på tysk siden 1989) og Johannes V. Jensen (tre udgivelser).¹⁰

I DDR-tiden blev veje, pladser, skoler og andre institutioner opkaldt efter Nexø, navnlig i årene lige efter hans død. Men ifølge Gyldendals åbne leksikon (denstoredanske.dk) var

[u]drensningen af Martin Andersen Nexø i det tidligere DDR efter 1990, som skete uden nærværdige protester [...] uden sidestykke og kan kun forklares med, at han var udlænding og derfor nemmere lod sig afvikle.¹¹

For eksempel forskes der ikke længere i Nexøs forfatterskab på Ernst-Moritz-Arndt-universitetets in-

stitut for skandinavistik i Greifswald, som der blev det i DDR-tiden. Alligevel er der kun begrænset belæg for påstanden om 'udrensning' af Nexø. Mens der i Danmark stadig kun findes beskedne to veje og en plads (i henholdsvis Søborg, Nexø by og Hilerød) opkaldt efter digteren, så er der foruden en Martin-Andersen-Nexö-Platz i Greifswald fortsat Martin-Andersen-Nexö-veje, gader og ringgader i seksten byer i Forbundsrepublikken Tysklands 'fem nye lande'.¹² Dertil en børnehave og et alderdomshjem i Leipzig, tre grundskoler i henholdsvis Briesen (Mark), Greifswald og Zschopau samt et gymnasium i Dresden.¹³

Det sidstnævnte har ganske vist måttet kæmpe for sit navn.

MANOS

I 1954, Nexøs dødsår, antog gymnasiet Oberschule Dresden-Ost, grundlagt i 1903, navnet Martin-Andersen-Nexö-Oberschule. Navnet forkortedes af skolens lærere, elever og forældre populært til MANOS. Skolen var og er et gymnasium med særlig vægt på de matematisk-naturvidenskabelige fag.

Efter Tysklands genforening fik delstaten Sachsen i 1992 en ny skolelov; i den forbindelse fusioneredes MANOS med en anden skole og skiftede diskret navn til Gymnasium Dresden-Blasewitz, således kaldet efter den forstad i det østlige Dresden, hvor den lå. Dette navneskifte vakte harme i MANOS' lærerstab, som ikke var blevet hørt, og efter forskel-

lige administrative rokeringer i de følgende år krævede skolen at få sit gamle navn tilbage.

Det var imidlertid ingen enkel sag: En navneforandring af denne art fordrede politisk godkendelse af Dresdens byråd, hvis borgerlige flertal ikke fandt, at en kommunist således kunne være forbillede for unge mennesker. En delegation bestående af skolens rektor, en lærer og en elev med godt kendskab til Nexøs værker fik imidlertid byrådet til at skifte mening, så det gav sin tilladelse til navneskiftet.¹⁴ Siden da hedder skolen officielt Martin-Andersen-Nexö-Gymnasium Dresden, men den har beholdt sit uofficielle kælenavn MANOS.

Selv var jeg ved navngivningsfesten i 2001 indbudt til at holde en tale om Nexø. Den konkluderede, at forfatterskabets afsøgning af samspillet mellem mandligt og kvindeligt, mellem ånd og materie, mellem det uendeligt små og det uendeligt store og mellem menneskehedens nære og fjerne forpligtelser trods alle Nexøs politiske vildveje og personlige svagheder havde skabt stor digtning, der vil bestå – og desuden, at den vision og det etiske budskab, der ligger bag forfatterskabets hovedværker om de menneskelige fællesskaber og samfundet som et hjem, styret af kærlighed snarere end af grådighed, et samfund der bruger alle sine medlemmers evner og som en selvfølge også tager hånd om sine værge-løse, er sand og vigtig, ja, påtrængende, dengang som nu.